

Evolutivni razvoj žene u 20. stoljeću

Đelagić, Željka

Undergraduate thesis / Završni rad

2015

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:374477>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-29**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

1. UVOD

Tema ovog završnog rada je Evolutivni razvoj žene u 20. stoljeću. Razlog odabira ove teme je moja dugogodišnja zainteresiranost za ženska prava, odnosno kako su se ona mijenjala kroz povijest sve do danas. Smatram da je ova tema u današnje vrijeme aktualna gledajući iz društvenog, političkog i povijesnog kuta. Smatram da patrijarhalna i feministička ideologija imaju nedostataka, a osobno se zalažem za ravnopravnost današnjeg vremena.

Rad se bavi povijesnim slijedom ženskih mogućnosti i prava u privatnom i javnom životu. Te su mogućnosti i prava objašnjene od ženskih unutarnjih emocija pasve do samog djelovanja za prava koja danas ženeposjeduju. Cilj ovog rada bio je prikazati širu sliku evolucije žena zbog toga što sumuškarci kroz čitavu povijest biliprikazivani kao dominantniji u svim aspektima života. Prikazane su razne uloge s kojima se žena susreće kroz životni vijek, a to su uloga majke, supruge, kućanice i zaposlene žene.

Rad se sastoji od sedam poglavlja koje se međusobno nadovezuju i nadopunjuju. Prvi dio, *Uvod*, sadrži osnovne naznake problema koji se obrađuju, način obrade problema i strukturu rada. Ovdje su i neke osnovne napomene u vezi rada te se ukratko opisuje tema. Naslov drugog dijela rada je *Kratki pregled povijesti žena*. Temeljno pitanje na koje se u ovom poglavlju pokušava dati odgovor glasi: Kako je nastala povijest žena? Treći dio rada je *Tijelo žene*. U ovom poglavlju naglasak se stavlja na ženska tijela, koja su tijekom povijesti postala tako važno bojište u ratu spolova. *Materinstvo* i *Podčinjavanje tijela* se posebno obrađuju u ovom dijelu rada. Nije samo tijelo žene stoljećima bilo u središtu sveopćeg zanimanja, već i njezina duša kao njegov neodvojivi dio. *Duša žene* naslov je četvrtog dijela rada. *Ženski rad* je peto poglavlje u kojem će se više pažnje posvetiti upravo ženskom radu. Žene su oduvijek radile, ali budući da je njihov rad uglavnom bio vezan za kućanstvo i odgoj djece, često bi ostao nezapažen i podcijenjen. U šestom poglavlju, *Žene i pravo*, govorimo o ekonomskom položaju žena, kroz brak i posao, te slučaj razvoda. *Feminizam* je sedmi dio ovog rada. U ovom poglavlju posebno se obrađuju feministički smjerovi: liberalni, kulturalni, radikalni feminizam, te feminizam višestrukih diskriminacija i postmoderni feminizam. U posljednjem dijelu rada, *Zaključku*, dan je zaključak cjelokupnog rada.

2. KRATKI PREGLED POVIJESTI ŽENA

Temeljno pitanje na koje se u ovom poglavlju pokušava dati odgovor glasi: *Kako je nastala povijest žena?* Opće je poznato da tijekom povijesti žene nisu imale ona prava koja imaju danas. Položaj žena u prošlosti i danas se u mnogo čemu razlikuje. Povijest su pisali muškarci pa smo mogli steći dojam da su najveći dio povijesti i činili muškarci. Iako su i žene bile prisutne one nisu imale veći značaj u javnom životu koji je gotovo u potpunosti obilježen muškim utjecajem. Za pojam žene su se u većini kultura često vezale riječi kao što su kuhanje, pranje i čuvanje djece.

Profesorica Višnja Matotek, jedna od organizatorica II. regionalnog seminara o ljudskim pravima, ističe zbunjenost muškaraca kada bi se neka žena pojavila u javnom prostoru i to vjerojatno zato što su se one vidale samo u grupi. Upravo su to počeci istupanja svojstava majki kao kućanica koje su se do tada smatrale prijetnjom harmoničnom životu zajednice. Raskorak se među spolovima malo po malo smanjuje, ovisno o tome kako se način ženskoga života približava muškom načinu. Žene počinju piti, pušiti, putovati, školovati se, odnosno činiti iste stvari kao i muškarci. Što znači biti žena u 21. st. ovisi prije svega o tome gdje ste se rodili i gdje živite. Na Zapadu su žene u drugoj polovici 20. st. postigle veći napredak nego u proteklih nekoliko tisuća godina, ali muškarci još uvijek imaju vodeću ulogu u zakonu, politici, poslovanju i industriji. "Ženska prava" još nisu dosegla jednakost s "ljudskim pravima", odnosno s pravima koje muškarci prisvajaju i primjenjuju na sebe. Žene su potplaćene za posao koji obavljaju u odnosu na muškarce, često su žrtve zlostavljanja, vrlo teško dolaze do važnijih radnih mjesta. Matotek upozorava da je posebno teško ženama na Istoku jer im se u većini slučajeva uskraćuje pravo na obrazovanje, zdravstvena zaštita te pravo glasa, iako su ga prema zakonu već dobile – izuzev nekoliko država svijeta (Katar, Oman, UAE, Bruneji). U zadnjih nekoliko godina žene u islamskim zemljama ulaze u parlamente, ali je njihova tradicija još uvijek veoma jaka pa se i dalje primjenjuju stoljetne kazne za prekršaje, kao kamenovanje i ubojstvo žena iz časti (usp. Hajdarović 2012.).

No, kako je zapravo nastala povijest žena? Prema knjizi Michelle Perrot *Moja povijest žena* (usp. Perrot 2009: 16) dogodilo se to 1960-ih u Velikoj Britaniji i u Sjedinjenim Američkim Državama, te u Francuskoj desetljeće kasnije, i to upravo u humanističkim znanostima, posebice u povijesti. Na tadašnje stvaranje povijesti žena djelovali su politički i društveni

činitelji kao što su prisutnost žena na sveučilištu koje kao studentice zauzimaju 1/3 broja upisanih. Kao nastavnice u to vrijeme bile su nepoželjne, pa nakon Drugog svjetskog rata same sebi krče put.

U svojoj najpoznatijoj knjizi *Tko je skuhao Posljednju večeru?: Ženska povijest svijeta* Rosalind Miles tvrdi da *pripovijest o čovječanstvu započinje sa ženom* (Miles 2009: 35). Pozivajući se na brojna istraživanja¹ ističe kako je žena nosila prvi ljudski kromosom. Kao što je poznato, u strukturi ljudske stanice, ženin je osnovni X-kromosom. U trenutku začeća žensko dijete jednostavno pokupi još jedan X-kromosom, dok začeće muškog djeteta zahtjeva cijepanje zasebnog Y-kromosoma, što se može protumačiti unakaženim i razbijenim X-kromosomom, odnosno genetskom pogreškom. Žensko jajašce, koje je nekoliko puta veće od spermija koje ga oplođuje, nositelj je svih osnovnih genetskih poruka koje će dijete primiti, zbog čega su žene *izvorni, prvi spol, biološka norma od koje su muškarci otklon* (ibid: 36). Ako bismo išli korak dalje, mogli bismo spomenuti istraživanja na Berkleyskom, Kalifornijskom i Oxfordskom sveučilištu gdje su znanstvenici uspjeli izolirati jedan DNK „otisak“ zajednički cijelom čovječanstvu. Usprkos grananju na rase i narode diljem svijeta DNK „otisak“ je tisućljećima ostao nepromijenjen – i neosporno je ženski. Istraživanja prema tome izravno upućuju na jednu ženu koja je izvorni „genetski izvor“ cijele ljudske rase. Živjela je u Africi prije 30 000 godina, a njeni su potomci migrirali, raselili se iz Afrike, proširili cijelim planetom te postali preci svih ljudi koji danas žive (ibid: 36. – 37.).

Vraćajući se na noviju povijest, kada su žene same odlučile mijenjati društveni poredak i postojeću sliku o sebi, ponovno se dotičemo seminara profesorice Višnje Matotek *Prava žena kroz povijest – borba za prava žena* (Hajdarović 2012). Godine 1848. u Seneca Falls u SAD-u održan je prvi skup o ženskim pravima, a kao posljedica donijeta je Deklaracija o pravima i osjećajima (Declaration of Sentiments). U Deklaraciji su žene tražile pravo raspolaganja svojom imovinom, starateljstvo nad djecom u slučaju razvoda, proširene mogućnosti razvoda braka, bolji pristup obrazovanju i mogućnost zaposlenja te naravno, pravo glasa. Amerikanke su svojim glasnim traženjem ženskih prava postale uzor Europljankama, koje organiziranu

¹ Vidi Frances Swiney, *Woman and Natural Law*, London, 1912., Valerie Solanas, *The SCUM Manifesto*, New York, 1968., Elizabeth Gould Davis, *The First Seks*, London, 1971., Amaury de Riencourt, *Woman and Power in History*, London, 1983. i sl.

borbu počinju tek 60-ih godina 19.st. u Engleskoj. Tada su dobile pravo glasa na najnižem nivou, u općinama.

Upisivanje žena na fakultete također je znatno utjecalo na prava žena. Sredinom 19. st. u europskim državama žene se počinju upisivati na medicinske fakultete, ali zbog posebnih usmenih ispita moraju ulagati u obrazovanje duplo više truda nego njihovi muški kolege. Osim tog medicinom su se mogli baviti samo u partnerstvu s muškim liječnikom. U drugoj polovici 19. st. u Engleskoj su osnovane sufražetkinje, pokret za ženska prava. Osnivačica je bila Lydia Becker, a najpoznatija predvodnica Emmeline Pankhurst s početka 20.st., koja je organizirala brojne demonstracije te više puta bila uhićivana.

Prvi svjetski rat mijenja stvari. U ratu se muškarci bore, a žene ih njeguju, iščekuju, oplakuju. Ali istovremeno ubacuju se i u muška područja i zanimanja, pa tako upravljaju plugovima, automobilima, tramvajima, izrađuju granate u tvornicama oružja, upravljaju svojim proračunom, rukuju novcem, primaju plaću, prosvjeduju za njihovo povećanje, posvuda se kreću, puše, daju sebi slobodu. Nakon rata javlja se želja za uspostavljenjem starog poretka zbog čega su žene bile poticane da se vrate kućama, jer sukladno tadašnjem mišljenju *domaćinstvo trpi ako se žene bave drugim stvarima i otimaju muškarcima posao* (Hajdarović 2012). U razdoblju nakon rata nekoliko je europskih država dalo ženama pravo glasa kao poklon i nagradu za ratni trud (Velika Britanija, Poljska, Bivši SSSR, Njemačka...), iako je Novi Zeland to učinio već 1893. godine. Ipak, tek nakon Drugoga svjetskog rata žene će u svijetu masovnije dobiti pravo glasa. Kratkoročno gledano žene nisu imale koristi od dobivanja prava glasa jer društveni stavovi i vrijednosti i dalje diskriminiraju žene. Muškarci i dalje odlučuju o ženskom radu i njihovoj imovini.

Promatrajući stanje u SSSR-u između dva svjetska rata može se pratiti promjena odnosa prema ženama. Zbog manjka radne snage nakon Prvog svjetskog rata žene su poticane pa čak i prisiljavane da rade u industriji. Zakonom o braku, obitelji i skrbništvu iz 1926.g. smanjena je važnost obitelji, pojednostavljuje se razvod a žene imaju pravo pobačiti. SSSR je time postala prva država u svijetu koja je ozakonila pobačaj. Ali početkom 30-ih, nakon takozvanih gladnih godina i milijuna mrtvih, žene su poticane da imaju što više djece, razvod je otežan a pobačaj zabranjen (ibid.). U Njemačkoj možemo vidjeti sličnu situaciju. Nakon Prvog svjetskog rata Weimarski je ustav dao ženama pravo glasa, što Hitler nakon dolaska na

vlast ukida. On je emancipaciju žena nazvao simptomom izopačenosti koja je posljedica frustracije i neispravnosti spolnih žlijezda. Ženama je zabranjen politički rad jer je *ženska dužnost rađanje brojne djece na kojima počiva arijevski san* (ibid). Čak im se zabranjuje uporaba kozmetičkih sredstava, dijeta za mršavljenje, pušenje te nošenje stranih modnih odjevnih predmeta dok je bavljenje sportom poticano.

Ulazak žena u politiku i vlast u svijetu bio je jako spor. Prva žena u povijesti SAD-a koja se kandidirala za predsjednicu bila je Victoria Woodhull. Bilo je to 1872. godine. Ona je prva žena koja je bila burzovni posrednik Wall Streeta te prva žena koja je govorila u Kongresu. U svojoj kampanji za predsjednicu države zagovarala je osmosatno radno vrijeme, programe o društvenoj skrbi, jednako obrazovanje za žene i naravno, pravo glasa. U svojim je zahtjevima bila daleko ispred svoga vremena, ali podršku od žena na izborima nije mogla dobiti jer one nisu imale pravo glasa u to vrijeme. Da su je nekim slučajem ipak izabrali, ne bi je mogli proglasiti predsjednicom jer nije imala 35 godina, što je uvjet za predsjednika SAD-a. Sama je financirala svoju kampanju dok na kraju nije bankrotirala. Postala je nacionalni skandal i predmet poruge (Hajdarović 2012).

Od druge polovice 20.st. sve više žena ulazi u politiku i na vodeće položaje u državama. Prva premijerka u povijesti je Sirimavo Bandaranaike, premijerka Šri Lanke od 1960.godine. Šest godina kasnije Indira Ghandi postaje premijerka Indije, a 1979. Benazir Bhutto u Pakistanu te Margaret Thatcher u Velikoj Britaniji. Prva predsjednica države u povijesti je Vigdis Finnbogadottir, predsjednica Islanda od 1980. godine. Danas se žene nalaze na čelu desetak država u svijetu kao predsjednice, dok se njihov broj u državnim parlamentimatakođer povećava. Iako UN od svog osnivanja 1945.g. donosi dokumente protiv diskriminacije žena, oni nisu bitno promijenili njihov položaj. Prava žena i dalje *se krše u svim dijelovima svijeta jer mjere sankcioniranja nisu predviđene zakonima UN-a* (ibid).

Za pisanje same povijesti potrebno je naravno imati izvore, dokumente, te tragove što predstavlja određenu poteškoću kada je u pitanju pisanje povijesti žena. Lydia Sklevicky, jedna od značajnijih hrvatskih feministkinja i znanstvenica, navodi kako je argument povjesničara-tradicionalista da u svojim istraživanjima ne dokumentiraju aktivnost žena zbog nedostatka povijesnih izvora danas potpuno neodrživ. Iako su većinu pisanih povijesnih izvora proizveli muškarci, u to vrijeme pripadnici malobrojne obrazovne i moćne elite, izvori za demografsku povijest, dnevници, pisma, autobiografski zapisi, izvori za lokalnu povijest i

povijest radničkog pokreta (kao na primjer usmena svjedočanstva, politička kultura, rituali) pružaju dovoljno obavijesti o životima i aktivnostima žena različitih klasa. Ukoliko se, pak, i tradicionalnim izgovorima postave neka od novih pitanja, rezultati spoznaje o prošlosti mogu jednostavno opovrgnuti tezu o ženama kao marginalnim sudionicima povijesnih zbivanja i procesa (usp. Sklevicky 1996: 15).

Treba napomenuti da tadašnje žene nisu imale pravo na vlastitu dokumentaciju; sve se svodilo na muževo ime i prezime. U nekim slučajevima žene su spaljivale osobne papire što se smatralo klasičnom gestom. Zanimljiv je citat koji ističe Michelle Perrot, a koji je u davnom vremenu izrekao Pavao u prvoj Poslanici Timoteju: *Neka se žene drže šutnje i posvemašnje pokornosti kada ih se podučava. Ne dopuštam ženama da daju poduku, niti da preuzimaju vlast nad svojim muževima* (Perrot 2009: 21). U navedenom je citatu vidljivo da žena, kao živorođeno ljudsko biće, automatski kao osoba, nema definirano pravo. Danas se svako ljudsko biće broji kao jedno, te je svatko poštovan i zaseban pojedinac. Vraćajući se u daleku prošlost, pa i u njezine dosege u sadašnjosti, ženski tragovi nalaze se u prehistorijskim pećinama, pa sve do današnjih časopisa i reklama. Upravo ova činjenica Perrot otvara zagonetno pitanje: Zašto se žene, ako su već postojale u povijesti kao bića bez prava, od samih početaka prikazuju tadašnjoj javnosti na vidljivim mjestima? Upozorava kako se teško dopiralo u ženske arhive koji su čuvani poput zida šutnje (ibid: 30). Poznati su nam književni pravci u književnosti poput renesanse i baroka u kojima pisci opisuju ljepote i mane mladih uočljivih djevojaka koje očaravaju, zavode, koje su tajanstvene, neodlučne i koje su utjelovljenje nevinosti. Postoje ostavštine privatnih arhiva koji su zapravo zapisi ženskih dnevnika, zapisivani u noći u tišini sobe i koji obuhvaćaju ograničen, ali intenzivan period u životu žene, prekinut brakom i gubitkom intimnog prostora koji je vezan za djevojačku sobu.

Početak 20. st. u žena, posebno feministica, javlja se želja za osnivanjem ženskih arhiva kako bi se borile protiv rasipanja građe i zaborava. Marie- Louise Bougle, skromna činovnica, počela je s prikupljanjem tekstova, letaka, plakata, pisama i predmeta vezanih uz suvremeni feminizam, koji je često otkupljivala od antikvara. Taj je fond namijenila knjižnici Marguerite-Durand, aktivistici koja je objavila prvi feministički časopis u Francuskoj. Nakon što je umrla, njezin je suprug u vrtlogu Drugog svjetskog rata sve pohranio u Nacionalnu knjižnicu. Depozit je nakratko zaboravljen te ponovno otkriven 1970-ih kada je prenesen u Povijesnu biblioteku Grada Pariza. Prilično je kasno obrađen i učinjen dostupnim.

3. TIJELO ŽENE

U ovom poglavlju naglasak se stavlja na ženska tijela, koja su tijekom povijesti postala tako važno bojište u ratu spolova. U svojoj knjizi *Tko je skuhao Posljednju večeru: Ženska povijest svijeta* Rosalind Miles se pita *ima li bolje teme za vjersku književnost, poučne narodne pripovijetke, šale i predaje kojima je cilj uvjeriti žene da su manje vrijedne od muškaraca od ženskoga tijela?* (Miles 2009: 146). Uništivši to osnovno prebivalište ljudskog samopouzdanja i svijesti o sebi, zatrpavši ga grizodušjem zbog spolnosti i gađenjem nad puti, tvrdi Miles, muškarci su osigurali žensku nesigurnost i ovisnost.

Nije isto biti mladić ili djevojka u srednjem vijeku ili u današnjem stoljeću. Poznata je činjenica da današnje žene u prosjeku žive duže od muškaraca², što nije oduvijek bilo tako. Stopa smrtnosti žena u prošlosti je bila veća zbog različitih zdravstvenih nemogućnosti tadašnjeg vremena kao što je smrtnost pri porođaju te različite bolesti za kojih nije bilo lijeka. Prema Michelle Perrot i njezinoj knjizi *Moja povijest žena* od samog početka ženske reprodukcije, djevojčica je bila manje željena, te se ime dječak izgovaralo s jačom vrijednosti. Čedomorstvo djevojčica vrlo je stara praksa koja je bila normalna u Indiji i Kini, gdje su se uklanjala ženska djeca sve dok se ne dođe do muškog djeteta (usp. Perrot 2009: 44). O rasprostranjenom čedomorstvu ženske djece u Indiji, Kini i arapskim državama piše i Miles koja navodi kako su metode ubijanja malih djevojčica postupno poprimale nove, domišljate oblike. One su bile davljene, trovane, bacane u more, napuštane u prašumi, bacane morskim psima kao žrtve bogovima ili utapane u mlijeku uz molitvu da se vrate kao sinovi. U svim tim slučajevima žrtve su umirale po nalogu oca jer nisu imale budućnosti izvan braka i majčinstva. Uspije li je udati, oca je čekao golemi trošak, a ako pak ne uspije, javna sramota (vidi Miles 2009: 163).

Upravo ovaj čin naveo je indijske primalje i ginekološke udruge da ženski fetocid 1986. godine proglase zločinom protiv čovječnosti. Nije bilo jednostavno utvrditi kakav je bio stvarni život djevojčica jer su one bile više zatvarane i nadzirane nego njihova braća, pa čak i ranije povučene iz škole ako su bile najstarije od sestara. U mladim djevojaka najvažnije je bilo očuvanje nevinosti. Kako su se događala mnoga silovanja u kojima su sudjelovale bande

²Vidi: Istraživanje profesora statistike Les Mayhewa i drugih.

mladića u potrazi za plijenom, djevojke koje bi na takav način bile razdjevičene, odnosno „obeščašćene“ (usp. Perrot 2009: 45), više nitko ne bi htio uzeti za ženu, te bi one bile osuđene na prostituciju. Tek u 19. st. grupno silovanje postaje sudski kažnjivo.

Mnoge djevojke koje su postale „roba s greškom“ (ibid.), morale su odlaziti u celibat koji je u 20. st. postao sve učestaliji, posebice u Engleskoj. Obitelj je donosila odluke umjesto mladih djevojaka kojima su brakovi bili ugovarani. Diljem poznatoga svijeta zakonodavstvo kao i društveni običaji čuvali su očevo pravo da uda svoju kći za koga želi i poduzme sve potrebne mjere kako bi bio siguran da će se njegov izbor poštovati (usp. Miles 2009: 155). Kao poseban oblik prisilnih brakova, u Indiji su očevi udavali svoje kćeri dok još nisu niti spoznale da su žene, a u Europi je bila raširena takozvana „prodaja mladenki“ kojom žena ne bi živjela samo pod očevom ili muževljevom skrbi, već i pod skrbi očevog ili muževljevog feudalnog gospodara (ibid: 156-159). Takvi brakovi postali su savez dvoje ljudi, a ne simbol ljubavi. Svjedoci smo dugotrajnog i spornog napredovanja braka iz ljubavi, procesa u kojemu žene 19. st. igraju odlučujuću ulogu, a u čiju obranu ustaju romansijerke Jane Austen i George Sand. Kao pouzdan znak individualizacije žena, ali i muškaraca, brak iz ljubavi najavljuje modernost para, koja trijumfira u 20. st. Uvjeti slobodne razmjene postaju složeniji: ljepota i fizička privlačnost izbijaju u prvi plan. Imućan čovjek može poželjeti siromašnu, ali lijepu djevojku (usp. Perrot 2009: 50).

Žena udajom istovremeno postaje sluškinja i gospodarica kuće, a ujedno je i spolno podčinjena te primorana na „bračnu dužnost“. Povijesni spisi pokazuju da *ni u jednoj zemlji, ni u jednom razdoblju, žene nisu bile sigurne od vrhunskog spolnog nasilja, odnosno tvrdnje da ženska tijela postoje samo u odnosu prema muškarcu, radi njegovog užitka i potomstva* (Miles 2009: 167). U slučaju neplodnosti sva sramota se pripisivala ženi koja je bila odgovorna za djecu, obitelj i dom do svoje smrti. Upravo zbog mjesta koje zauzimaju u obitelji, veći su izgledi da se tragovi žena pronađu u privatnim arhivima.

Smrt žena često je bila neupadljiva kao i njihov život. Oporuke i oproštaji uz odar priređivali su se uglavnom samo glavi obitelji, gospodarstva ili gazdinstva, poduzetnicima ili javnim ličnostima. „Veliki“ pogrebi bili su rezervirani za muškarce. U nekim zemljama uključujući i Englesku u 19. st., žene toga dana nisu išle na groblje, iako su upravo one kasnije bile zadužene za održavanje grobova. Smrt jedne žene u javnom prostoru tada nije predstavljao

ništa posebno, ali u srcu potomaka, piše u zanosu Perrot, dugovječne bake često ostaju u sjećanju kao posljednji svjedoci, posljednje nježnosti (vidi Perrot 2009: 53).

Pisani izvori svjedoče o neobičnoj činjenici da su žene u samim počecima civilizacije uglavnom uživale veću slobodu nego ikada kasnije. Neograničeni zahtjevima za „skromnošću“ ili čednošću, mnoga društva žensku golotinju nisu smatrala sramnom, ne podrazumijevajući pritom samo naga tijela mladih sportašica ili gimnastičarki. I odrasle su se žene često razodijevale u obrednim prigodama kao što su velike svečanosti i važni obredi ozbiljnog ili zabavnog karaktera, što pokazuju i prizori na antičkim vazama koje datiraju iz 9. i 8. st. prije Krista (vidi Miles 2009: 79). Postupno jačanje muške prevlasti povjesničar Jean Markdale sažeo je ovako: *Kad je muškarac ustvrdio da je on ključan za oplodnju, stari načini mišljenja iznenada su se urušili. Bio je to izrazito važan obrat u povijesti čovječanstva, pa čudi što mu se ne pridaje jednak značaj kao kotaču, ratarstvu i uporabi kovina... Budući da je muškarac stoljećima bio zakidan... jednakost mu nije bila dovoljna. Sad kad je pojmio puni smisao svoje moći, odlučio je preuzeti vlast.* (Markdale 1982: 14, citiran kod Miles 2009: 88). Žena, nekad sveta zbog tajanstvene životodavne moći postaje svedena na običnu poslušnu maternicu; nekoć majka svega sada je „obična posuda“ (usp. Miles 2009: 136).

Na ženi se prvo primjećivao izgled, odnosno njezino lice, tijelo i odjeća. Ona se mora čas skrivati, čas pokazivati. Njena pojavljivanja, kao i pokazivanja nekog od dijelova tijela, upravljaju se prema vrlo preciznim kodovima. Perrot ističe kosu kao primjer ženine zavodljivosti. Prva zapovijed za žene, nastavlja ona, bila je ljepota. "Budi lijepa i šuti" nalaže joj se možda od pamtivijeka. U svakom slučaju renesansa je naročito inzistirala na spolnom razdvajanju ženske ljepote i muške snage. Sve do 20. st. temeljito se ispituje gornji dio, lice, potom poprsje, dok se relativno malo pažnje posvećuje nogama (usp. Perrot 2009: 54). O toj temi piše i Miles koja tvrdi da paleta društvenih i pravnih ograničenja precizno ukazuje na područja muške strepnje - nije postojao nijedan dio ženskog tijela koji na neki način nije pobuđivao paniku, strah, bijes ili duboku grozu. Svaki je dio ženske anatomije bio opasan, od glave do pete. Bujna je kosa primjerice mogla pobuditi pohotu zbog čega židovski *Talmud* od 600. g. dopušta muškarcu da otpusti ženu koja se u javnosti pojavi nepokrivene kose, dok kod kršćana žene nisu gologlave smjele kročiti u crkvu (usp. Miles 2009: 146-147). S muškog gledišta žensko je lice bilo još jedna Venerina klopka za bespomoćne muškarce. Tako je u teološkom djelu iz 3. st. rani kršćanski otac Tertulijan smatrao da je „cvat djevica“ odgovoran za pad anđela: *Tako pogibeljno lice trebalo bi, dakle, zakrivati budući da je čak do raja*

dobacilo kamenje smutnje (Tertulijan, *De virginibus velandis*, VII, 5, 7 citiran kod Miles 2009: 147). Žensko lice krilo je njezino najmoćnije oružje – jezik. Miles navodi poslovicu koju nalazimo u gotovo svim jezicima a koja kaže da je „jedina dobra žena tiha žena“ (Miles 2009: 147). Primjerice, među Grcima u maloj Aziji stotinama se godina smatralo da žena koja puno priča ima manje šanse za udaju, a u mongolskim plemenima je više od tisuću godina ženama bilo zabranjeno izgovarati velik broj riječi kojima su se smjeli služiti samo muškarci. Nešto zapadnije, na muslimanskim područjima, najgori porok žene bio je *šadaka* što znači brbljavost (ibid).

Usprkos svemu, glava je bar bila sjedište *ono malo razuma što ga je žena imala* (ibid: 148). Ali odande nadalje njeno se tijelo smatralo tek „đavoljom igračkom“. Muhamed je tako tvrdio da kad god žena uđe u kupelj, đavo je s njom. Preuzevši konačnu kontrolu nad ženskim tijelima, muškarci su se izložili nepredviđenom, ali logičnom ishodu: ženama se nije moglo vjerovati da će pokazati ikakvu samokontrolu. One su doživljavane kao prazne posude što plutaju kud ih je volja, pokretane tek mišićima koji im pulsiraju među nogama (ibid). Arapska je literatura proširena tim paranoičnim strahom od ženske „nezasitne vulve“ u kojoj bi muškarac mogao netragom nestati. Taj bjesomučan zazor od proždrljive rodnice koji je dosegao razmjere pošasti među arapskim narodima, nije mogao ublažiti niti islamski običaj mnogoženstva. Vjerovanje da žene pri snošaju cvatu, odnosno da upijaju mušku snagu i tako uzimaju ono najbolje od njega dok on u međuvremenu vene i propada rezultirala je histeričnom opsjednutošću ženskim tijelima kao izvorima koji okružuju i onečišćuju ne samo muškarčevo tijelo već i dušu (ibid: 151).

Za razumijevanje borbe patrijarha za vlast nad ženskim tijelima, važno je spomenuti činjenicu da ih je najviše zaokupljala tema krvi. U danima mjesečnice žena se smatrala nečistom te je nerijetko bila isključivana iz društva: *Žene nisu krvarile samo svaki mjesec djevojaštva i zrele dobi; svaki stupanj ženskog puta, svaki prijelaz iz jednog stanja u drugo (prva mjesečnica, razdjevičenje, porod) također je obilježen istjecanjem krvi koja dvosmisleno ukazuje i na život i na smrt. Što je veća opasnost, to je stroži tabu. Svi ti „dani“ u ženskim životima potaknuli su nastanak zamršenog i nerijetko barbarskog sklopa mitova, vjerovanja i običaja u kojima je svladavanje kulturnih strahova pregazilo svaki osobni prezir prema ženi koja je tobože svemu tome bila uzrok i središte* (ibid: 153). Za primjer možemo uzeti pleme Kafe u Papui Novoj Gvineji gdje bi djevojku, kad bi počela krvariti, zatvorili na tjedan dana u zamračenu kolibu, uskraćivali joj hranu te je učili da je opasna za sebe i druge ako se ne pridržava obrednih

ograničenja. Prema njihovu učenju muškarac bi od njenog tijela i krvi povraćao, krv bi mu se zacrnila, meso istrunulo, pamet pomutila te bi kopnio sve do smrti (vidi ibid: 151-152).

U ranijim je razdobljima u središtu zanimanja bio gornji dio ženskog tijela koji se s vremenom sve više spušta prema dolje. Nose se haljine pripijene uz struk, dok njeni rubovi otkrivaju gležnjeve. U 20. st. na scenu stupaju noge (sjetimo se samo nevjerojatno dugih noga u čarapama majke Dim). U isto vrijeme težnja za vitkom linijom, gotovo anoreksična opsesija tankoćom, postupno potiskuje naklonost prema bujnim oblinama "kršne žene" iz 1900. godine. Ljepota postaje kapital u ljubavnoj vezi ili bračnom osvajanju; bila je to neravnopravna razmjena u kojoj se muškarac, zavodnik, jedini smatra aktivnim, dok se njegova partnerica morala zadovoljiti time da bude privlačna, ali itekako domišljata u svojoj sračunatoj pasivnosti. „Ružne“ žene, odnosno one koje nisu odgovarale tadašnjem pojmu ljepote i privlačnosti ostaju u nemilosti sve do 20. st. kada na scenu nastupa kozmetika koja svakoj ženi omogućava da istakne svoju ljepotu. Mnogi ženski ilustrirani časopisi postaju pretrpani reklamama o rumenilima, kozmetici, odjeći. Moda dobiva novu dimenziju; ona je zadovoljstvo i tiranija u isti mah, prerusavanje koje oblikuje izgled. Uglavnom, nema se pravo biti ružan: Estetika postaje etika. Prepoznajući u tome neku vrstu robovanja, pojedine žene istupaju i prosvjeduju. "Odjeća nosi nas, a ne mi nju", kaže Virginija Woolf, ali prema mišljenju Michelle Perrot, ne previše uvjerena. Drugi primjer je George Sand, koja se na prvim stranicama svoje autobiografije osjeća prozvanom da sama sebe opiše. Na duhovit način iz svojih osobnih dokumenata prepisuje antropometrijske podatke, ali se više ne vraća na to. Izjavljuje da nije lijepa te da ju za to nije ni briga, budući da ima pametnijeg posla od gubljenja vremena pred ogledalom. Ipak, u djetinjstvu je uhvaćena kako se gola promatra na toaletnom ogledalu jedne madridske palače u kojoj je njezin otac, oficir carske vojske, stanovao sa svojom obitelji (Perrot 2009: 54).

Prateći modu ponovno se vraćamo na pramen kose koji su zaljubljene žene nerijetko poklanjale svom dragom kako bi ga on čuvao na svome srcu. Razlika među spolovima očituje se i u dlakavosti te u navikama vezanim za nju: kosa za žene, brada za muškarce. Često se tijekom povijesti kosa smatrala znakom feminiziranosti. Ipak, androgine epohe karakterizira puštanje kose kod obaju spolova: tako je u romantizmu i u godinama nakon 1968. u poduzećima duga kosa bila zabranjena, a mladićima je prijetio stvarni otkaz ako ustraju u odbijanju da se ošišaju. Sukobi su oko ove teme bili česti. U antičkom je mediteranskom svijetu nošenje vela bilo uobičajeno. Veo dobiva višestruka značenja, religijska i građanska, u

odnosu na Boga i muškarca, njegovog predstavnika. Oko 1900. razvija se veoma snažni europski feminizam koji zahtjeva oslobađanje tijela. Steznici se odbacuju, suknje kao i kosa skraćuju. Rat ubrzava pokret. Kako bi se komotnije osjećale pri radu, bolničarke, sestre u ambulantomama, vozačice tramvaja se moderniziraju. Nakon rata nova frizura u različitim oblicima postaje opća pojava. Čas se radi o kovrčavoj kosi, "trajni" napravljeni električnim uvijačima (žene liče na ovce, ironično se izražava Perrot), a čas o ravnoj kosi koja ženama daje izgled "muškarača" posebice ako nose kostim, kravatu ili cigar špic (ibid). Afirmiraju se različite težnje: mladost, modernost, želja za oslobođenjem od nekadašnjih moda, od prijeratnog svijeta, koji je umro zajedno s njima. Javlja se žudnja za ležernošću primjereno sportu, žudnja za spolnom slobodom: lezbijke podržavaju tu modu, koja im ide na ruku. Praksa se s vremenom proširuje te se ocrta jedna dvospolna silueta. Nova odjeća, zvonasti šešir, kostim (Chanel), hlače – suknja, hlače. Novo ponašanje: pušenje, vožnja automobila, javno čitanje novina, odlazak u kavanu. Nova spolnost u naletu homoseksualnosti, koja se tiče čitave Europe. Žene teže ka novim ulogama, prodiru na sveučilišta, prisvajaju nove znanstvene znanosti, bave se do tad njima nedostupnim zanimanjima, teže čak za literarnim i umjetničkim stvaranjem te se neprimjetno uvlače i u avangardu. Ta napredovanja, u mnogo čemu definirana, grubo su zaustavljena ili zakočena krizom i usponom totalitarizama, izrazito antifeministički nastrojena (ibid: 72. – 73.).

3.1. Materinstvo

Materinstvo je usko vezano za temu tijela. Još u predcivilizacijskom razdoblju žene su bile zadužene za sakupljanje hrane dok su se muškarci bavili isključivo lovom. Ženski posao sakupljanja hrane dobio je na opsegu kada je osim sebe morala prehraniti i dijete. Njezin prvi majčinski zadatak bio je preraditi torbu za hranu u nosiljku za dijete, budući da ga nije imala kome ostaviti na čuvanje. Hominidske bebe bile su teške i postajale sve teže kako su im rasli mozgovi, a s njima i lubanje. Uz to su i majke tijekom evolucije gubile dlaku za koju se dijete moglo držati. Majčinska skrb za djecu nije podrazumijevala samo brigu za tjelesno. Miles upozorava da se djeca moraju uvesti u mnogo složeniji sustav društvenih i intelektualnih djelatnosti nego ijedan drugi stvor. U velikoj većini ljudskih društava, odgovornost za djecu bila je glavna zadaća žena i to isključivo njihova. Ipak, *središnja, temeljna važnost majčinske*

skrbi u povijesti evolucije još nije priznata (Miles 2009: 41). Glavni argument o važnosti lovca za povijest čovječanstva oduvijek je bila neosporavana tvrdnja da je muški lov u skupini zahtijevao dodatnu vještinu u komunikaciji i društvenoj organizaciji te tako poticao razvoj složenijih funkcija u mozgu, pa čak i stvaranje ljudskog društva. Protuargument je u svojoj knjizi *Woman the Gatherer: Male Bias in Anthropology* iznijela Sally Slocum koja piše: *Potreba da se organizira hranjenje nakon odbijanja od sise, učenje o tome kako se nositi sa složenijim socio-emocionalnim sponama, nove vještine i kulturni izumi koji prate širenje opsega sakupljačke djelatnosti – sve je to zahtijevalo veće mozgove. Previše se pozornosti poklanjalo vještinama koje zahtijeva lov, a premalo vještinama koje zahtijeva sakupljanje i podizanje neovisnog potomstva* (Slocum citirana kod Miles 2009: 41). Ovom citatu možemo nadodati i Milesovo zapažanje da je ženski izum dijeljenja hrane unutar plemena, koji je bio dio proširene skrbi za djecu, morao biti bar jednako značajan korak u razvoju suradnje unutar skupine i društvene organizacije kao djela lovca iliti vođe koji je predvodio skupinu. Zadaće žena, kao majki ljudske djece kojoj je potrebno dugo razdoblje za postnatalni razvoj, uključile su ih i u druge vidove majčinske skrbi (primjerice šticeenje, tješjenje, zabavljanje), kako u igri s djecom, tako i u društvenim aktivnostima s drugim majkama i njihovom djecom. Suvremena nam psihologija jasno pokazuje da sve te aktivnosti povećavaju kvocijent inteligencije te da su morale biti od presudne važnosti u našem odvajanju od velikih čovjekolikih majmuna po sposobnosti mišljenja i poimanja (vidi Miles 2009: 42).

Može se reći da je za žene materinstvo izvor identiteta, temelj ustavotvorne razlike, čak i onda kada nije doživljeno. O njoj piše i Perrot koja kaže da tako žena stvara ženu, kao osobu koja je istovjetna s njom. Zapadno društvo doživljava određeno uznesenje materinstva. Ono ga je obavilo svetačkom aureolom ljubavi, „dodatne ljubavi“. Prvi je problem svakako vezan uz začecje: imati ili ne imati dijete? Začeti ili ne. Poruka anđela Gabrijela vrijedi za sve žene, od kojih svaka jednog dana spozna svoju blagovijest, priželjkivanu ili pribojavaju. Ono što je fatalnost postalo je izbor. Tako se opet vraćamo na temu čedomorstava i pobačaja koji su bili naširoko prakticirani, pa čak do te mjere da su predstavljali jednu od metoda kontrole rađanja. Čedomorstvo je bilo stara ruralna praksa, kompliciranija u gradu, gdje se podjednako provodi. Pribjegavanje pobačaju bilo je mnogo više tolerantno, jer fetus nije predstavljao ništa. U tome su im pomagale primalje, narodni vidari, nadriliječnici, ali kradomice, često u lošim higijenskim uvjetima uzrokovanim tajnošću. Prakticirale su ga ne samo zavedene žene nego i obiteljske žene s više poroda za sobom, koje su u tome vidjele jedini način ograničavanja već

ionako dovoljno brojne obitelji. Oko 1900. godine navode se veoma visoke brojke. Tu relativnu uobičajenost pobačaja osudili su liječnici demografi gdje dolazi do uplitanja države zbog smanjenosti nataliteta (usp. Perrot 2009: 80). Smanjenje prosječne godišnje stope nataliteta (Tablica 1.³) komentirala je i Lydia Sklevicky u djelu *Konji, žene, ratovi* (usp. Sklevicky 1996: 99). Iz tablice je vidljiv sve veći pad stope nataliteta, izrazito naglašen tijekom Drugog svjetskog rata. Stanje se u poslijeratnim godinama ponešto popravlja, ali ne traje dugo. Nakon 1950-ih ponovno je u gotovo svim zemljama vidljiv pad stope nataliteta, izuzev Poljske gdje je zabilježen postupni porast.

Zemlja	1920-1929.	1930-1939.	1946-1950.	1951-1955.
Švedska	18,3	14,4	18,2	15,2
Švicarska	18,9	16,0	19,0	17,1
Velika Britanija	19,6	15,5	18,3	15,7
Jugoslavija	35,0	30,4	28,8	28,1
Poljska	29,0	27,7	29,0	29,8
Portugal	32,4	28,2	25,3	23,8

Tablica 1. Smanjenje prosječne godišnje stope nataliteta

Problemi kontracepcije i pobačaja u središtu su borbi koje je 1970-ih vodio Pokret za oslobođenje žena (MLF). S napretkom znanosti, 1956. godine američki liječnik Pincus usavršava pilulu te su sljedeće godine legalizirana kontracepcijska sredstva. Postavlja se pitanje: Čemu te zapreke kontroli rađanja koju su smanjenje dječje smrtnosti i veća briga roditelja, posebice majki, za odgoj svoje djece, učinili neizbježnom? Zapreke su dolazile kako od strane crkve, tako i od strane države. Katolička je crkva odlučno protiv svega što ne spada u „prirodna“ sredstva kontracepcije. Popustljive prema pobačaju, komunističke države i partije protive se kontracepciji, sukladno marksističkoj, izrazito antimaltuzijanskoj tradiciji. Rađanje doživljava mnogo promjena. Najprije u obavljanju poroda, dugo problematičnog i često dramatičnog. Bio je to glavni razlog smrtnosti žena i prvi činitelj slabih izgleda za njihovo preživljavanje. Dječja je smrtnost bila podjednako visoka, dok je to danas isključivo znak nerazvijenosti društva. Carski rez, izumljen u Italiji modernoga doba, iznosi na vidjelo

³Napomena: tablica je izražena u postocima (%).

spor koji se vodio oko dileme: majka ili dijete? U većini slučajeva liječnici su se opredjeljivali za dijete (usp. Perrot 2009: 83).

3.2. Podčinjavanje tijela

Skala nasilja provedenih nad ženama raznolika je i gorostasna. Ono što se mijenja, pogled je usmjeren prema njima, odnosno prag snošljivost društva, a i žena, povijest njihove pobune. Primjerice, srednjovjekovno „pravo prve bračne noći“ osjetljiva je granica prosudbe. Pravo uživanja u prvoj bračnoj noći svojih sluškinja, koje je gospodar navodno imao, sporno je, manje u svojoj pravnoj utemeljenosti negoli u svojoj zbilji. Učestalije je bilo ono što nazivamo „seksualnim uznemiravanjem“, posebice na radnom mjestu. Ono je bila prijatna za različite kategorije djevojaka i žena: za sluškinje na gazdinstvima, kojima nije teško bilo napraviti dijete u omami ljetnih žitnica, za „djevojke“ gradskih šestih katova, koje opisuje Zola u romanu *Lonac*, izražene nasrtajima njihovih gazda; ponekad čak i u suradnji s gazdaricom kuće, koja je, na kraju krajeva, više voljela da njezin sin sebi dade oduška sa zdravom mladom služavkom sa sela, nego u javnoj kući gdje bi mogao zaraditi sifilis (ibid: 87).

Sedamdesetih godina 20. st., feministice su pružile podršku pokretu prostitutki, posebice u Lyonu, gdje su se ove okupljale oko crkve Saint-Nizier. Ali ovoga puta, kao i 1789. godine prostitutke uzimaju sudbinu u svoje ruke. Traže priznavanje svoje profesije, a s tim i jamstvo zdravstvene zaštite. Danas su feministice još uvijek podijeljene na one koje u prostituciji vide krajnji oblik otuđenja ženskog tijela, odbijajući je priznati kao zanimanje, te na one koje brane pravo žena da raspolažu svojim tijelom, pa i da ga prodaju. Ta stalno ponavljana prepirka naročito se zaoštrila 2002. godine. Predodžba o seksu kao trgovačkoj robi daje neke od najsnažnijih akcenata djelu Michaela Houellebecqa. U pozadini slike: svjetska rasprostranjenost, Istočne Europe, subsaharske Afrike „tajlandskih rajeva“, itd., koristeći i neograničene mogućnosti interneta za što bolje kolanje tim tržištem u ekspanziji, izvorom pozamašnih dobiti; tržištem kojim su ženska tijela i roba i cilj (ibid: 92).

4. DUŠA ŽENE

Nije samo tijelo žene stoljećima bilo u središtu sveopćeg zanimanja, već i njezina duša kao njegov neodvojivi dio. Za religije 20. st. Perrot tvrdi da su istodobno vlast nad ženama i vlast žena. Vlast nad ženama: velike monoteističke religije, različitosti spolova i njihove proklamirane nejednakosti načinile su jedan od svojih temelja. Za njih je hijerarhija muškog i ženskog dio pokreta Prirode koju je stvorio Bog. To vrijedi za velike utemeljiteljske knjige – *Bibliju*, *Kur'an* – i još više za njihova tumačenja koja su podložna raspravama i provjerama. Tako je i s pričom o stvaranju Adama i Eve u *Knjizi postanka*, koja je danas nerijetko tema rasprava feminističkih teologinja. Prema izvornoj verziji, žena i muškarac su stvoreni istodobno, dok su prema jednoj kasnijoj verziji stvoreni jedno za drugim. Žena je bila ta druga, odnosno nusprodukt, „nastala iz prekobrojne kosti“ na što upozorava Bossuet, s ciljem da žene potakne na poniznost. Jer, katolička je Crkva usvojila ovu drugu verziju. Religija, vlast nad ženama? To je već djelo utemeljitelja, ali još više uređivača tih religija, od kojih svaka uspostavlja premoć svećenika i podčinjava žene, često isključene iz vršenja obreda (crkava ili sinagoga), pa čak i prostora na kojemu se on obavlja što je slučaj islamskih džamija. Katoličanstvo je otpočetak nedvojbeno svećeničko i mužjačko, na sliku društva svog vremena, tvrdi Perrot. Jedino muškarci imaju pristup svećeničkom staležu i latinskom jeziku (ibid: 96). Samostani su bili mjesta progonstva i zatočenja, ali također i utočišta od muške i obiteljske vlasti. Mjesta stjecanja znanja pa čak i stvaranja (ibid: 97).

Miles gorljivo tvrdi da ženama nisu bila uskraćena samo ljudska prava već i pripadnost ljudskoj vrsti. Ženama se nijekalo da su potpune osobe, sustavno ih se proglašavalo manje vrijednima, trajno su osuđivane na nepovoljne usporedbe s muškarcem kao normom i s njegovim bogom koji predstavlja *cjelovitost, ideal, savršenu sliku neusporedivog muškarca* (Miles 2009: 142). Fatna A. Sabbath ističe da su u islamu žene „okrnjena bića“ te kritizira tvrdnju da žena u islamu od sedmog stoljeća ima povlašteno mjesto. *Moraš biti muškarac da porukuKur'ana protumačiš kao ženama naklonjenu*, dodaje ona (Sabbath citirana kod Miles 2009: 142). Novi očinski bogovi koji su se uzdigli na Istoku tijekom tog ključnog tisućljeća oko Kristova rođenja, tvrdi Miles, nisu više bili u gromu ili u oblacima već u svakom muškom autoritetu, od svećenika preko suca, kralja pa sve do njenog oca, brata i na kraju muža. Muž postaje utjelovljenje Boga kojeg se zbog toga treba slušati i obožavati. U prvom i najvećem

činu diskriminacije u ljudskoj povijesti, hotimičnom aparthejdu, *žene su pretvorene u „untermenschen“*, odvojen i niži razred bića. *Od svega je toga gore to što su žene navedene da povjeruju u opravdanost vlastitog unižavanja i ponižavanja* (Miles 2009: 143).

Veliki je broj žena pripadao sektama koje su bile iskaz vjerske uznemirenosti s kraja srednjeg vijeka, zapravo već od 12. st. Većina je sekti osporavala moć klerika. Tako se smatralo da su mnoge žene u vezi s vragom. Onim vragom čije je postojanje ustanovio i čiju je teologiju izložio Lateranski koncil. Vještica je kći i sestra vraga. Ona je vrag, njezin pogled ubija, ona ima „urokljivo oko“. Teži k znanju. Prkosi svim oblicima moći: svećeničkoj, vladarskoj, muškoj, zdravorazumskoj. Vjerovalo se i da prakticiranjem magije one zapravo vrijeđaju razum, a i modernu medicinu. Nastoje izliječiti tijela ne samo ljekovitim biljem, nego i eliksirima koje su same spravile, te egzotičnim receptima. No, postojalo je jedno rješenje: iskorijeniti zlo, uništiti ih, spaliti. Tako se razbuktao onaj gorostasni požar u osvjet modernog doba (usp. Perrot 2009: 98). Miles navodi da su tobožnje „vještice“ bile neželjene, neobične, nerijetko udovice, te što je možda najvažnije, predstavljale su prijetnju patrijarhalnom poretku (vidi Miles 2009: 167). U zadnjih tridesetak godina mnogo je toga napisano o vješticama, na koje su se feministice ponekad duhovito pozivale. Napokon, dandanas muževi znaju za svoje žene reći: „Moja žena je vještica“ ali su se danas u cijeloj Europi stvari gotovo istodobno promijenile. Školovanje djevojaka u osnovnom obrazovanju započelo je 1880-ih godina; u srednjem, oko 1990; njihov ulazak na sveučilište dogodio se između dva rata, a omasovljen je nakon 1950. Danas su tamo brojnije od mladića. To je, dakako, utjecaj suvremenog doba: muškarci žele imati „inteligentne družbenice“. Država želi majke obučena za rani odgoj žene. Tržište rada treba kvalificirane žene, posebno u terciarnom sektoru službi kao poštanske namještenice, tipkačice, tajnice. Dugo problematična, spolna će izmiješanost biti postignuta u 1960-im i 1970-im godinama, bez imalo otpora i bez posebnog razmišljanja: kao znak i činitelj jednakosti spolova tek u nastajanju. A žene? Kakva je bila njihova uloga? Mnoge su među njima bile željne znanja, podjednako kako su bile željne ljubavi. Lik Eve na izvjestan je način simboličan: ona grize jabuku potaknuta požudnom radoznalošću. Srednjovjekovna ju je Crkva zamijenila slikom mudre i misaone Bogorodice s knjigom. Primjetno je ogromno nastojanje žena da same sebe podučavaju, što su postizale svim mogućim sredstvima, u samostanima, dvorcima, knjižnicama. To je, katkad ukradeno znanje, iz prepisivanih rukopisa, s novinskih margina, iz romana posuđenih u čitaonici i žudno čitanih sjenci lampe i

u miru sobe. Žene su od pamtivijeka pod teretom zabrane znanja jer se ono smatra u suprotnosti sa ženskošću (Perrot 2009: 99).

5. ŽENSKI RAD

U ovom ćemo poglavlju više pažnje posvetiti upravo ženskom radu. Žene su oduvijek radile, ali budući da je njihov rad uglavnom bio vezan za kućanstvo i odgoj djece, često bi ostao nezapažen i podcijenjen. O tome govori i Miles kada se pita tko je skuhao Posljednju večeru, a zatim duhovito dodaje: *Da je to učinio muškarac, ne bi li već sada imao svoj svetak i predanu sljedbu slavni kuhara?* (Miles 2009: 13). Sudeći prema arheološkim dokazima, rana je žena bila zadužena za više poslova⁴ od kojih je sakupljanje hrane svakako bilo na prvom mjestu, dok se njezin partner bavio isključivo lovom. Sakupljanje hrane, u čemu se žene nikad nisu oslanjale na muškarce, ujedno je bio i najvažniji zadatak koji je održavao pleme na životu, te ga osim toga guralo naprijed na nesigurnom putu prema civilizaciji. Ono je zahtijevalo i razvijalo vještine razlikovanja, procjene i pamćenja, a velik izbor različitih sjemenki, ljusaka orašastih plodova i trava pronađenih u arheološkim nalazištima iz pretpovijesnog doba u Africi ukazuju na brižljiv i znalački odabir, a ne nasumično pabirčenje (ibid: 37-39). Zbog usredotočenosti na lovca, antropolozi su utvrdili da su najranija oruđa bila namijenjena lovu. No, budući da se lov razvio tek kasnije, zacijelo su se njima služile upravo žene u svom svakodnevnom poslu kako bi otkrile hranu, iskopale ju ili usitnile.

Žene nisu uvijek obavljale priznata zanimanja, struke za koje se dobivala plaća. One su bile samo pomoćna snaga svojih muževa, u obrtništvu, trgovini, ili na tržnici. Njihovo rukovanje novcem predstavljalo je problem, naročito ako su bile udane (usp. Perrot 2009: 127). Svijet je postupno primjećivao istraživačka putovanja (Vasca da Game, Magellana, Kolumbovo otkriće Novoga svijeta) kao i istraživanja unutarnjih granica na kopnu, dok je rad žena prolazio nezapažen. Vidjeti ženu da za to vrijeme skrbi za djecu, muze stoku, obrađuje polja, pere, kuha, čisti i šije, liječi bolesne i priprema mrtve za ukop bilo je prirodno kao disati, pa stoga ženski poslovi (baš kao ni zrak) nisu bili tema znanstvenog proučavanja sve do modernog doba. Njihov je rad prolazio neopaženo i uziman je zdravo za gotovo, a takav je status imao i njihov život. Miles smatra da je upravo to dvoje razlog zašto u povijesnim zapisima uglavnom nema žena: *Službeni spisi možda pomno bilježe godišnji prinos ratara, primjerice, ukupnu*

⁴Osim sakupljanja hrane skrabila se za djecu, bavila se kožarstvom, kuhanjem, lončarstvom, izradom odjevnih predmeta, nosiljki i posuda od životinjske kože, izradom košara od pletene trave, oblikovanjem perli i ukrasa od zuba i kosti, podizanjem skloništa, izradom oruđa raznih namjera i sl.

proizvodnju mesa, mlijeka, jaja ili žita, ne pitajući koliko je toga proizvedeno zahvaljujući ženskom radu (Miles 2009: 207).

Dugo se vjerovalo da ženin zadatak nije bio da se zamara vlastitim intelektualnim stremljenjem, već da uči kako bi postala savršena družbenica i supruga. Trajno uvjerenje da za ženu nema budućnosti ni nade izvan braka objašnjava silinu otpora prema ženskom školovanju, čak i nakon renesanse. Obrazovanje žena nije donosilo ekonomske prednosti, već štoviše, postojala je opasnost da izgubi vrijednost na bračnom tržištu, zbog takozvanih „loših učinaka“ koji su se mogli javiti kao posljedica a koji su obuhvaćali prezir prema kućanskim poslovima i prema mužu manje pametnom od nje, iz čega bi svakako proizašla bračna nesloga (ibid: 199).

Plaćeni radovi, a napose individualizacija, u zapadnim su društvima počevši od 18. do 19. st. nametnuli pitanje „ženskoga rada“. Mogu li, odnosno trebaju li žene biti najamne radnice, to jest primati zasebnu plaću, te tako ostaviti kuću i ognjište, gdje je njihovo sidrište i gdje su korisne? (usp. Perrot 2009: 127). U 18. i 19. st. javlja se svijest o značaju kućnog rada u životu obitelji i društava. „Dobra kućanica“ postaje predmet savjetovanja, znanstvenih radova o kućnoj ekonomiji ili odgoju, kasnije i škola, naročito u velikim tvornicama koje su željele podučavati žene svojih radnika. Pariška žena opisana je kako živi u malom dvosobnom stanu s još jednom sobicom za kuhinju. Bavi se održavanjem kuće, rubljem, nabavkama, pripremanjem objeda (što je moguće jeftinijeg). Ona sama šije i krpa odjeću za svoju obitelj: muža i dvoje djece. Ona je obiteljski liječnik, a naročito obiteljski „ministar financija“. Značajan je dio rada u kućanstvu plaćen. To je čak uoči rata 1914. godine još uvijek glavni sektor zapošljavanja žena (ibid.: 128). Sluškinje uostalom i nisu najamne radnice poput drugih. Uz hranu i smještaj one primaju plaću koja im se neredovito isplaćuje i koja može biti umanjena ako razbiju posude ili upropaste rublje. Njihov je radni dan gotovo neograničen. Nedjelja nije zajamčena, iako se ta praksa širi. Čak i preko njihovoga radnog vremena i snage, njihova su osoba i tijelo traženi za privatni odnos koji prekoračuje granice plaćene službe.

O industrijalizaciji i njezinim posljedicama postoje različita mišljenja. Miles smatra da su s prijelazom iz poljoprivrede u industrijsku ekonomiju, odnosno iz sela u gradove, iz domova u tvornice, žene izgubile dotadašnju prilagodljivost, položaj i nadzor nad svojim radom. Navodi citat Ann Oakley koja u svojoj knjizi *Housewife* ističe da su žene kao poljoprivrednice *proizvodile većinu hrane u državi. Mljekarstvo je bilo potpuno u ženskim rukama, uključujući*

mužnju krava i izradu maslaca i sira, a žene su bile odgovorne i za uzgoj lana i konoplje, mljevenje žita, skrb o peradi, svinjama, voćnjacima i vrtovima (Oakley 1974: 14 citirana kod Miles 2009: 253). Prema Miles je prijelaz s kućanske radinosti na tvorničku proizvodnju imao više štetnih posljedica po radnice. One su izgubile dotadašnji partnerski odnos jer su izgubile mogućnost da rade s muževima.⁵ U zamjenu su nagrađene lošim, izrabljivačkim poslovima, dvostrukim teretom najamničkih i domaćinskih poslova te potpunom odgovornošću za skrb o djeci koja im je otada na plećima. Miles na kraju zaključuje da je svaka promjena koju je donijela industrijska revolucija imala nepovoljan učinak na ženske živote (usp. Miles 2009: 253). Perrot pak tvrdi da je industrijalizacija postavila pitanje ženskoga rada. Manufakture i tvornice su zažene predstavljale preokret, još veći nego za njihove supružnike. Radnici su se pribojavali njihove konkurencije: ta „pričuvna vojska“ neizbježno bi mogla voditi smanjenju plaća, mislio je njemački filozof Karl Marx. Muškarac dostojan tog imena mora biti u stanju hraniti svoju obitelj i njemu treba domaćica u kući. Osim toga, tvornica sa svojim „strojevima, prljavštinom“, sa svojim spolnim promiskuitetima nije bila za njih. 1950-ih godina, u okviru obrazovanja za stručna zanimanja, mnoge su mlade djevojke stjecale nekakvu krojačku svjedodžbu koja im više nije služila ničemu, osim što im je razvijala manualnu vještinu, veoma cijenjenu u tvornicama za montažu (vidi Perrot 2009: 145).

Danas je tercijar rastući sektor upošljavanja za sve, a posebice za žene, od kojih je tri četvrtine tu zaposleno. Većina službi koje one obavljaju i dalje ima kućanska i ženska obilježja: važnost tijela i izgleda; uloga takozvanih ženskih kvaliteta, među kojima prednjače odanost, uslužnost, smješkanje i slično. Tako je bilo sve do 1980-ih i 1990-ih godina. Nakon toga je informatička revolucija promijenila situaciju i prestrojila spolnu raspodjelu radnih mjesta: posao je u većoj mjeri tehnički, više osamljenički, više muški.

⁵Žene su do tada radile zajedno s muškarcima ili se nadopunjavale s njima, žanjući, plijeveći, vežući, mlateći slamu, kopajući.

6. ŽENE I PRAVO

Rad na slobodi za sva ljudska bića uvjet je postizanja slobode i ravnopravnosti za sve žene, jednako kao što je sloboda i ravnopravnost žena uvjet slobode svih ljudi. To znači da feminizam mora propitivati ne samo diskriminaciju na temelju spola nego i sve oblike diskriminacije. No, to ne znači da se mora odreći kategorije „žena“ kao analitičkog oruđa. Univerzalna, sistematska i systemska priroda nasilja nad ženama i drugih oblika rodne diskriminacije, na koju posebno upozorava radikalni feminizam, upućuje na opravdanost njena zadržavanja. Analiza feminističkih teorija pokazala je kako su od početka pravnog feminizma u njegovu fokusu pitanja o spolnoj razlici te načinu kako da pravo na nju reagira, posebno uzimajući u obzir različitosti žena (usp. Radačić 2009: 22).

Ženska prava nisu oduvijek bila zanemarivana. Još u 2. tisućljeću prije Krista potpisivali su se bračni ugovori koji su poštovali prava žena kao pojedinca i uvažavali je kao ravnopravnu članicu. Žene nisu doživljavane „kao imovine“ kao što je to bio slučaj u kasnijim razdobljima. Njezin miraz nije se davao njenom mužu, već je ostajao u njenom vlasništvu sve do njene smrti kada bi ga naslijedila djeca. Mogla je i zatražiti razvod, te bi u tom slučaju zadržala skrbništvo nad djecom dok bi otac bio obvezan plaćati alimentaciju (usp. Miles 2009: 74). S razvojem društva, žene postupno gube svoja prava i značenje. Muško vladanje silom postupno je zamijenila vladavina zakona. Tako je u Rimu *pater familias* imao neospornu moć nad životom i smrću svih članova obitelji, među kojima je u očima zakona samo on bio punopravna osoba. U Grčkoj je donesena zabrana ženama da noću izlaze iz kuća, zbog čega su i danju bile sve više zatočene, dok su u starom Egiptu one bile vlasništvo svojih očeva ili muževa, osuđene trpjeti sudbinu koju su im oni odredili (ibid: 104). Pogrešno je, međutim, smatrati kako su sve žene živjele kao žrtve i umrle kao ropkinje, no broj žena koje su se pobunile i u tome postigle uspjeh nije bio velik.

U posljednjih sto pedeset godina dogodio se golem napredak u pravnom položaju žena. Njega su obilježili zakoni o vlasništvu udanih žena, konačna rješenja slučajeva određenihu njihovu korist te uvođenje antidiskriminacijskih zakona. Ima razloga vjerovati kako su žene postale dijelom koncepta osobe. No, da je promjena bila temeljita, muškost osobe bi dosad postala jasna samom prisutnošću žena, a neproporcionalna priroda koncepta bila bi ispravljena. Sad kad je pravo eksplicitno priznalo muškost povijesne kategorije osobe, a s obzirom na to da se

istovremeno odlučilo zadržati dvospolni sustav, neizbježno se postavlja zahtjev da pravo poduzme nešto u vezi sa svojim središnjim terminom (usp. Radačić 2009: 91). Razlike između muškaraca i žena neosporno postoje. Možemo li zapravo zamisliti da se stvori populacija u kojoj bi svi bili isti? Ono što je standard istosti ne uspijeva primijetiti da su muške razlike u odnosu na žene jednake ženskim razlikama u odnosu na muškarce. Tu postoji jednakost. Ali spolovi nisu društveno jednaki. Pristup različitosti propušta zamijetiti činjenicu da hijerarhija moći stvara stvarne kao i imaginarne razlike, razlike koje su ujedno i nejednakosti. Ono što nedostaje u pristupu različitosti upravo je ono što je Aristotel propustio u svojoj empirističkoj predodžbi: jednakost znači odnositi se prema jednakim jednako, a nejednakim nejednako, što dosada nitko nije propitivao (ibid).

Od 1987. godine niz parlamentarnih zakona ukinuo je pravne nesposobnosti supruga u pogledu imovine. Lord Denning, poznati britanski odvjetnik i sudac, smatra da udana žena danas ponovno ima pravo na svoje. Njezine dionice ostaju u njezinu vlasništvu. Njezini vjenčani darovi su njezini. Njezina primanja su njezina. Može baratati imovinom jednako uspješno kao bilo koji muškarac jer žena više nije ovisna o svojem suprugu. Može raditi izvan kuće i zarađivati za život – što i čini. Njezina je ravnopravnost potpuna (usp. Denning 1980: 200). Prema tom shvaćanju, zakon je ženama dao ravnopravnost (ako na trenutak prihvatimo da doista imaju službenu ravnopravnost). Pravo se tako smatra nečim izvan društvenog tijela, nadilazi ga i djeluje na njega. Što se pravo više shvaća kao jedinstvena disciplina koja odgovara samo na vlastitu koherentnu internu logiku, postaje sve moćnije. No, Denning zaboravlja istaknuti koliko se mnogo žena vezalo za ograde, prosvjedovalo i lobiralo u parlamentu da bi se zakon promijenio, te da se zanemaruju drastične promjene u ekonomskom položaju žena – umjesto toga, on konstruira pravo na neku vrstu vladara koji ima ovlasti dati ili uskratiti prava (vidi Radačić 2009: 298).

Bez obzira na to koje argumente ponudili, ističe Denning, ne možemo promijeniti činjenicu da su žene prilično različite od muškaraca. Prema njegovu mišljenju glavna zadaća u životu žene je rađati i odgajati djecu; muškarac preuzima inicijativu, a žena reagira. Te razlike u funkciji i temperamentu vode do razlika u stajalištima koje se ne mogu zanemariti. Ali nijedna od tih razlika nije razlog da žene budu podčinjene muškarcima (usp. Denning 1980: 194).

7. FEMINIZAM

Feminizam je na pravnoj agendi već gotovo pedeset godina, a prošao je nekoliko faza: fazu istosti, fazu različitosti i fazu raznolikosti (vidi Challamas 1999). Dok je prvu i drugu fazu karakterizirala rasprava o razlikama između muškaraca i žena, treću je fazu karakterizirao fokus na razlike među ženama, nestabilnosti višestrukost identiteta, te sustave višestruke opresije. Čini se da je feminizam sada u četvrtoj fazi, koju karakterizira promišljanje ciljeva, subjekta i strategija feminizma.

Iako se promišljanja o tim temama javljaju kroz cijelu povijest feminizma, novo je pitanje je li subjekt feminizma još uvijek (samo) žena, a njegov cilj postizanje njihove ravnopravnosti, te kako postići taj cilj za sve žene. Drugim riječima, pitanje je kako (i da li) da feminizam zadrži cilj ukidanja diskriminacije žena i fokus na ženama, kao glavnim značajkama feminizma (usp. Radačić 2009: 9).

Postoje feministički smjerovi: liberalni, kulturalni, radikalni feminizam, te feminizam višestrukih diskriminacija i postmoderni feminizam. Navedene podjele nalaze se u knjizi Radačić Ivane, *Žene i pravo*.

7.1. Liberalni feminizam⁶

Rane su feministkinje bile liberalne političke orijentacije i svoju su energiju usmjerile na borbu protiv eksplicitno diskriminatornih zakona. Opće je shvaćanje tih feministkinja bilo da je subordinacija žena uzrokovana društvenim i pravnim preprekama koje blokiraju ili sprječavaju njihov pristup javnoj sferi politike i ekonomije. Upozoravajući na fundamentalnu sličnost žena i muškaraca, te su feministkinje zahtijevale da se liberalna individualistička filozofija primjeni na žene te da se sa ženama postupa jednako kao i s muškarcima. Tvrdile su

⁶Napomena: Prema knjizi Ivane Radačić *Žene i pravo* (2009: 13. – 15.)

da bi pravo trebalo biti slijepo za pitanja spola – da ne bi trebalo postavljati ograničenja ili posebne pomoći na temelju spola.

Iako je strategija jednakog postupanja dovela do značajnih pomaka za žene šezdesetih i sedamdesetih godina prošlog stoljeća, uskoro su se pokazala njena ograničenja.

Rane liberalne feministkinje nisu dovele u pitanje osnovne koncepte liberalnog prava, niti su tražile njegovu transformaciju, nego samo njegovu rodnu neutralnost. Međutim, ako pravo odražava (uglavnom) muška iskustva, to što će zakoni biti "rodno neutralni" neće u većoj mjeri pomoći ženama, a najmanje će pomoći onim ženama koje su u najlošijem položaju čija su životna iskustva najmanje slična iskustvima muškaraca. Štoviše, jednako postupanje s društveno nejednakim osobama ne rezultira „stvarnom“ ravnopravnošću i u mnogim slučajevima samo naglašava neravnopravnost.

Liberalni feminizam tako nije nestao u feminističkoj politici i pravu iako je većinom nestalo vjere u strategiju jednakog postupanja. Kao što se može vidjeti iz pokreta za ljudska prava žena, liberalni ideali ravnopravnosti i dostojanstva koriste se za promociju ljudskih prava žena i borbu protiv diskriminacije u međunarodnom pravu. Međutim, bez obzira na feminističke reinterpretacije liberalnih vrijednosti, liberalizam i dalje karakterizira zanemarivanje spolne razlike. U svijetu u kojem je spol osnovna crta društvene podjele i utječe na poziciju moći to zanemarivanje ima negativne učinke na žene. Spolna je razlika u fokusu kulturalnog feminizma.

7.2. Kulturalni feminizam⁷

Kulturalni feminizam (odnosni feminizam/feminizam "drugog glasa") javio se potkraj 1970-ih kao odgovor na neuspjeh liberalnog feminizma da ukine diskriminaciju nad ženama. Taj feminizam razmatra načine na koji se žene razlikuju od muškarca. Tvrdi kako zadatak feminizma nije asimilirati žene u patrijarhat te dokazati da su žene slične muškarcima i da mogu funkcionirati kao muškarci i ispuniti muške norme, nego promijeniti institucije kako bi odražavale i zadovoljavale vrijednosti koje one vide kao ženske – vrline njegovanja, kao što

⁷Napomena: Prema knjizi Ivane Radačić *Žene i pravo* (2009: 16. – 17.)

su ljubav, empatija, strpljenje i briga. Tako kulturalni feminizam osporava strategiju jednakog postupanja i „rodne neutralnosti“ prava te zahtijeva da pravo prepozna spolnu razliku i pritom vrednuje žensku. Taj feminizam otkriva muškost subjekta prava i zahtijeva njegovu rekonceptualizaciju tako da se prepozna odnosna priroda te vrednuje „etika brige“.

Brojne su teoretičarke iznijele kritiku kulturalnog feminizma. Najčešća je kritika bila da slika žene, kako je daje kulturalni feminizam, previše podsjeća na stereotipne slike žene iz devetnaestoga stoljeća, koja bi po prirodi trebala biti emocionalna, usmjerena na kuću i skrb.

Kulturalni feminizam isto tako previše naglašava i pojednostavljuje rodne razlike te tako afirmira, umjesto da pobija, ideologiju odvojenih sfera jednodimenzionalnog shvaćanja pravnog subjekta. Osim toga, prevelik fokus na odnose i zajednicu u društvu u kojem su društvene norme patrijarhalne može biti opasno za feminizam.

No unatoč tim nedostacima, kulturalni je feminizam uvelike pridonio razvoju feminističke pravne znanosti otkrivanjem „muškosti“ koncepta, vrijednosti i subjekta liberalnog prava te zahtjevom da se u pravo inkorporiraju „etika brige“. Nedostatak mu je što nije prepoznao multiplicitet isključenih glasova te ograničenost izgovorenoga kulturalnim normama o rodu i seksualnosti. Ograničavanje „ženskog glasa“ sustavom muške dominacije putem seksualne eksploatacije žena, u fokusu je radikalnog feminizma.

7.3. Radikalni feminizam (Feminizam dominacije)⁸

Radikalni se feminizam razvio 1980-ih kao odgovor na dilemu o istosti/različitosti koja je bila u fokusu liberalnog i kulturalnog feminizma. Taj se feminizam fokusira na subordinaciju žena koja je, prema tom pristupu, strukturalna na isti način kao što je klasna opresija strukturalna za marksiste. Pristup dominacije fokusira se na zlostavljanje žena koje je najviše utemeljeno na spolu – na nasilje nad ženama – kojima se liberalni i kulturalni feminizam ne mogu suočiti sa svojim standardima. Baveći se tim pitanjima, radikalni feminizam ne samo da prekida tišinu o nasilju nad ženama i stavlja ga na političku agendu već i razmatra ulogu prava u održavanju sustava nasilja nad ženama.

⁸Napomena: Prema knjizi Ivane Radačić *Žene i pravo* (2009: 18. – 19.)

Fokus radikalnog feminizma na dominaciju (a ne na razliku) i istraživanje uloge prava u održavanju sustava dominacije označio je velik pomak u feminizmu i pravu, a povezivanje seksualnosti i dominacije otvorilo je put posmodernističkom propitivanju pravne konstrukcije seksualnosti. No unatoč tim prednostima, problem je s radikalnim feminizmom taj što subordinaciju žena shvaća previše jednodimenzionalno, prikazujući žene isključivo kao žrtve seksualne presije, što su posebno kritizirale lezbijske feministkinje. Teorija C. MacKinnon pretpostavlja žene kao homogenu skupinu i odbacuje druge prikaze iskustava žena kao primjere „lažne svjesnosti“. Osim toga, radikalni feminizam pretpostavlja centralnost rodne opresije, zanemarujući ostale sustave opresije. Esencijalizam teorije C. MacKinnon jedna je od središnjih tema teoretičarki višestruke diskriminacije.

7.4.Feminizam višestruke diskriminacije⁹

Taj se teorijski smjer razvio potkraj 20. stoljeća kao odgovor na esencijalizam prijašnjih faza, a uključuje niz smjerova kojima je, osim kritike esencijalizma, zajednički fokus na razlike među ženama i povezanost različitih sustava diskriminacije. Kritiku esencijalizma počele su crne feministkinje, koje su razotkrile rasni esencijalizam u feminističkim teorija i pomanjkanje svjesnosti u kritičkim teorijama rase.

Upozoravanje feministkinja višestrukih diskriminacija kako opresija nad ženama nije jednoznačan fenomen i kako su iskustva spona diskriminacije povezana s iskustvima ostalih oblika diskriminacije, uvelike je pridonijelo razvoju feminističke teorije. Te su teoretičarke u feminizmu napravile prostor za do tada isključene glasove i upozorile na kompleksnost ljudskih iskustva i multiplicitet identiteta.

No, s druge su strane dovele u pitanje značenje termina feminizam, njegove ciljeva i fokusa te dosadašnju konceptualizaciju spolne/ rodne diskriminacije. Naime, dok se u prijašnjoj fazi cilj feminizma odnosio na ukidanje diskriminacije nad ženama, a njegovim fokusom smatrao rod ili žene, u ovoj fazi postavilo se pitanje bi li se cilj feminizma trebao proširiti na ukidanje svih oblika diskriminacije, a u njegov fokus dovesti i rasu, seksualnu orijentaciju i druge temelje diskriminacije. Osim toga, postavilo se pitanje može li feminizam tvrditi da predstavlja žene

⁹Napomena: Prema knjizi Ivane Radačić *Žene i pravo* (2009: 20)

ako pozornost ne usmjeri na rasu, spolnu orijentaciju, klasu i drugo, tj. na višestruke sustave i opresije te višestruke identitete žena. S druge strane javila se bojazan da partikularizacija subjekta, utemeljena na politikama identiteta, umanjuje političku snagu feminizma. Promišljanja o identitetu jedna je od karakteristika postmodernog feminizma.

7.5. Postmoderni feminizam¹⁰

Postmoderni feminizam nije jedinstvena teorija. Štoviše, postmoderne feministkinje ne vjeruju u jednu teoriju ili jednu „istinu“ i posebice se suprotstavljaju stvaranju bilo kakve „velike teorije“.

Postmoderne feministkinje suprotstavljaju se esencijalizmu bilo koje vrste i osporavaju da bi kategoričke apstraktne teorije koje su dobivene promišljanjem i pretpostavkama o ljudskoj prirodi mogle poslužiti kao osnova znanja. Postmoderne feministkinje isto tako odbijaju dominantan pogled na (pravni) subjekt kao autonomnu, racionalnu, za sebe zainteresiranu osobu slobodne volje.

Osim subjekta, postmoderne feministkinje rekonstruiraju i glavne dihotomije u pravu, kao što su subjektivno/objektivno, razum/emocija, smatrajući te konstruktne lažnima. Protive se i shvaćanju roda kao dihotomije, tvrdeći da ima „onoliko mogućih vrsta spolno označenih bića koliko ima i ljudskih bića“.

¹⁰Napomena: Prema knjizi Ivane Radačić *Žene i pravo* (2009: 21.)

8. ZAKLJUČAK

Tema ovog završnog rada je Evolutivni razvoj žene u 20. stoljeću. Položaj žena u prošlosti i danas se u mnogo čemu razlikuje. U današnje vrijeme je tema ženskih prava aktualna gledajući iz društvenog, političkog i povijesnog kuta. U radu je opisan povijesni slijed ženskih mogućnosti i prava u privatnom i javnom životu. Te su mogućnosti i prava objašnjene od ženskih unutarnjih emocija pa sve do samog djelovanja za prava koja danas žene posjeduju. Ženska borba u povijesti dovela je do jednakosti žena i muškaraca te je omogućila prava kojima današnje žene mogu biti obrazovane i uspješne majke i supruge. Iako se borba za ženska prava i dalje prolongira, 20. stoljeće nije toliko daleko iza nas, ali je učinjeno mnogo uspješnih pokreta koja su rezultirala zadanašnju dobrobit ženskog spola. Najveću ulogu u oblikovanju tih uloga razlike ima socijalizacija. Moderna demokracija nezamisliva je ako ne uključuje ravnopravno sudjelovanje muškaraca i žena u procesima odlučivanja u javnom i političkom životu. Žene su oduvijek radile, ali budući da je njihov rad uglavnom bio vezan za kućanstvo i odgoj djece, često bi ostao nezapažen i podcijenjen. Rad na slobodi za sva ljudska bića uvjet je postizanja slobode i ravnopravnosti za sve žene, jednako kao što je sloboda i ravnopravnost žena uvjet slobode svih ljudi. Danas moramo propitivati ne samo diskriminaciju na temelju spola nego i sve oblike diskriminacije.

”Ženska prava” još nisu dosegla jednakost s ”ljudskim pravima”, odnosno s pravima koje muškarci prisvajaju i primjenjuju na sebe. Žene su potplaćene za posao koji obavljaju u odnosu na muškarce, često su žrtve zlostavljanja, vrlo teško dolaze do važnijih radnih mjesta. Danas se žene trebaju boriti za ženska prava i ravnopravnost s muškarcima za sve žene diljem svijeta.

9. POPIS LITERATURE I DRUGIH IZVORA PODATAKA

Challamas, Martha (1999): *Introduction to Feminist Legal Theory*. New York: Aspen Law and Business

Lord Denning (1980): *The Due Process od Law*. London: Butterworth

Miles, Rosalind (2009): *Tko je skuhao Posljednju večeru: Ženska povijest svijeta*. Zagreb: Europapress holding i Novi Liber

Perrot, Michelle (2009): *Moja povijest žena*. Zagreb: IBIS grafika

Radačić, Ivana (2009): *Žene i pravo*. Zagreb: Centar za ženske studije

Sklevicky, Lydia (1996): *Konji, žene, ratovi*. Zagreb: Druga

Internet

Hajdarović, Miljenko (11.8.2012): *Uz najavu seminara: Prava žena kroz povijest – borba za prava žena*. URL: <http://povijest.net/v5 teme/zenska-povijest/2010/borba-za-prava-zena/> (11.9.2014)

10. SAŽETAK

EVOLUTIVNI RAZVOJ ŽENE U 20. STOLJEĆU

Naslov ovog završnog rada je Evolutivni razvoj žene u 20. stoljeću. Temeljna je svrha rada ukazati na probleme s kojima se žena susretala kroz povijest i prikazati povijesni slijed ženskih mogućnosti i prava u privatnom i javnom životu. Te su mogućnosti i prava u radu objašnjena od ženskih unutarnjih emocija pa sve do samog djelovanja za prava koja danas žene posjeduju. Cilj rada je prikazati širu sliku evolucije žena zbog toga što su muškarci kroz čitavu povijest bili prikazivani kao dominantniji u svim aspektima života. Prikazane su razne uloge s kojima se žena susreće kroz životni vijek, a to su uloga majke, supruge, kućanice i zaposlene žene.

Ključne riječi: žena, evolucija žene, ženska prava, feminizam

SUMMARY

This final paper covers the topic of Evolution of woman in 20th century.

The main purpose of this final paper is to point out the problems women were exposed to throughout the history and to present the historical sequence of women rights in the private and public life. Those rights are elaborated from inner feelings of a woman till the movement for rights woman have today. The aim is to present the broader picture of a women evolution because men were dominant in every aspect of life throughout the history. Various roles women encounter are represented – being a mother, wife, housewife and successful business woman.

Key words: woman, evolution, woman's right, feminism